

Staša Zajović

Solidarnost u doba korone

I Uvod – kontekst i oblici intervencije Žena u crnom u kontekstu

Pandemija virusa kovid 19 predstavlja jednu od najvećih prirodnih katastrofa našeg doba. Pandemija prožima sve dimenzije života: zdravstvenu, političku, socijalnu, ekonomsku, rodnu, bezbednosnu; pandemija je uzdrmla celokupno čovečanstvo, sa nesagledivim posledicama i izazovima.

U Srbiji je uvedeno vanredno stanje 15. marta 2020. godine i to je učinjeno na neustavan način, mimo Narodne skupštine Republike Srbije. Kako tokom vanrednog stanja, tako i nakon ukidanja (6. maj 2020.) pandemija kovid 19 je postala izgovor za masovna kršenja ljudskih prava, nezakonito lišavanje slobode, gušenje nezavisnih medija, političke progone, pojačanu militarizaciju države i društva u Srbiji.

Aktivnosti tokom vanrednog stanja

Od početka pandemije kovid-19 uspostavile smo razne vidove uzajamne podrške i solidarnosti u okviru Mreže ŽUC-a: dnevni telefonski kontakti sa aktivistkinjama, ne samo u Srbiji već i u BiH, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji; komunikacija preko društvenih mreža (fejsbuk); posete aktivistkinjama u Beogradu (posebno 65+) i kupovanje namirnica; podela humanitarne pomoći socijalno najugroženijim aktivistkinjama (skromnog obima, u skladu sa mogućnostima) i pružanje psihološke podrške aktivistkinjama od strane terapijskog tima Ženskog suda koje deluju u celoj regiji. Sem toga, od početka izbijanja pandemije, bile smo u stalnom kontaktu sa aktivistkinjama Međunarodne mreže ŽUC-a a pre svega u Italiji, Španiji, Belgiji, Velikoj Britaniji, ali i Turskoj, kao i Latinskoj Americi, SAD-u itd. To nam je pružilo uvid u razne dimenzije i posledice pandemije – političku, socijalnu-klasnu, rodnu, militarističku itd.

Aktivnosti nakon ukidanja vanrednog stanja

U skladu sa etikom brige i odgovornosti ŽUC-a i prakse 'direktne intervencije u kontekst', naročito u u situacijama velikih potresa i kriza, rad na terenu i direktan živi kontakt sa aktivistkinjama smatramo izuzetno bitnim. U tom smislu smo organizovale posete/susrete/razmenu sa našim aktivistkinjama. Ostale aktivnosti u okviru Mreže ŽUC-a (ulične akcije, brojne aktivnosti u okviru obimnog programa tranzicione pravde sa feminističkog stanovišta itd.) nećemo razmatrati u ovom radu već ćemo predstaviti nalaze do kojih smo došli tokom susreta sa aktivistkinjama.

II Zajedničko promišljanje o raznim aspektima pandemije: organizovale smo 'mini' feminističke diskusione kružoke (FDK), u kojima su učestvovalе aktivistkinje jezgra Mreže Žena u crnom u Srbiji, kao i aktivistkinje sa područja Zvornika i Tuzle (Bosna i Hercegovina).

U periodu od 10. maja do polovine jula, posetile smo jedanaest (**11**) mesta u Srbiji (Novi Sad, Subotica, Petrovaradin, Leskovac, Vlasotince, Kruševac, Kikinda, Pančevo, Lučani (dva puta), Kraljevo. U Beogradu smo organizovale u ŽUC-u četiri kruga razgovora (13, 20, 27. maj i 17. jun). Na susretu 'Bauk korone kruži svetom' 12.-14. juna u Radmilovcu kod Beogradu učestvovalе su 32 osobe iz desetak gradova iz cele Srbije (o čemu je ŽUC već napravio opširan izveštaj), ali budući da je većina od njih učestvovalа u razgovorima tokom poseta, organizovan je razgovor sa

aktivistima/kinjama koje navedenim FKD nisu bile obuhvaćene (Zrenjanin, Zaječar i Priboj na Limu). Takođe smo u okviru obrazovnog programa 'Ženski mirovni aktivizam' (25. i 26. jun) u Đulićima razgovarale o posledicama pandemijama kojima je učestvovala 21 žena iz desetak mesta sa područja Tuzle i Zvornika (BiH).

U 'mini' feminističkim diskusionim kružocima učestvovalo je šestdeset aktivistkinja i pet aktivista (ukupno **65**) a tome treba da se dodaju učesnice/ca susreta u Radmilovcu (32). Dakle, stotinjak (**100**) osoba je obuhvaćeno razgovorima o pandemiji i njenim posledicama. Premda se radi o ograničenom broju, smatramo da stavovi osoba s kojima smo razgovarale odražavaju percepciju, mišljenja i osećanja daleko šireg kruga osoba. Naime, iz zdravstvenih/epidemioloških razloga nismo pozivale širi krug aktivistkinja, pa smo zato odlučile da pozivamo isključivo aktivistkinje iz jezgra ŽUC Mreže.

Što se tiče metodologije, napravile smo mali vodič za razgovore u cilju što lakšeg sagledavanja sličnosti, kao i razlika (centar-periferija; selo-grad; socijalni status, (ne)zaposlenost (odnosno radni status) itd.

III Izazovi aktivizma u dobu korone – tokom ovih susreta i razgovora, stekle smo veoma dragocena iskustva i nalaze, od kojih navodimo sledeće:

Aktivizam je direktna komunikacija, prostor zajedničkog neposrednog promišljanja i to ne može i ne sme biti zamenjeno otuđenom digitalnom komunikacijom: tokom vanrednog stanja, ali i nakon ukidanja, aktivizam se uglavnom svodi na digitalnu komunikaciju (on line, zoom, društvene mreže). *Međutim, činjenica da su se sve aktivistkinje i aktivisti koje smo pozvale odazvale, čak je odaziv bio veći od očekivanog, navodi na zaključak o nasušnoj potrebi za živom komunikacijom, dinamičkim odnosima i razmenom.* To se najviše odražava u stavu: 'Najvažnije je da smo se srele, znamo koliko je bitno da smo zajedno' (*Suvada*) ili 'On line komunikacija je postala neka vrsta imperativa, odustao sam od toga, shvatio sam koliko je rad u grupi važan' (*Nikola*) itd.

Feministička etika brige kao stvaranje prostora za aktivno slušanje, emocionalnu podršku, solidarnost:

'Osjećaj da me neko sluša olakšava teret nevolja koje nosimo' (*Šaha*); 'Ovo je došlo u pravo vreme, posle izolacije, nagomilanih strahova i zastrašivanja' (*Milka*); 'Solidarnost u vreme pandemije se pokazala kao živa. Povratila se nada u čovečanstvo, prostor nade i utopije' (*Vladimir*).

Stvaranje prostora za razgovor i razmenu iskustava o strahu: to je osnova ženske mirovne politike i nenasilnog rada: 'Strah u vezi sa pandemijom jedino se može prevazići razgovorom o tome, a da ne budemo usamljene u strahu, već da smo solidarne u strahu i da učimo iz straha...' (*Stasha*).

Kritičko preispitivanje aktivističkog, posebno feminističkog angažmana – opasnosti od depolitizacije feminizma ili 'NVO uhljebljenja' ili feminizam kao strategija transformacije društva: 'Preispitivala sam se koliko sve to što ja radim ima širi smisao ili je to samo za mene. Možda je to postalo vrsta posla. Mislim da su neke moje iluzije izgubljene' (*Slavica*); 'Postoje dileme oko aktivizma. Neke žene gledaju da li će od toga da imaju korist, ne rade to iz srca' (*Nadežda*); 'Mislim da nema političkog sadržaja u feminističkom pokretu. Ja bih volela više političkog sadržaja. Više solidarnosti da poštujemo jedna drugu, da ne relativizujemo. Treba da se napravi prostor da se o tome razgovara više' (*Snežana*); 'Za mene je solidarnost pitanje dekonstrukcije istorije ženskog pokreta u Vojvodini i Srbiji...' (*Svenka*).

Pobuna je pravo, a krize i potresi još snažnije nameću aktivističku 'obavezu' da se reaguje, sada i ovde: 'Ne treba miriti sa autoritarnim režimom ni i u doba pandemije' (*Bratislav/Bata*); 'Meni je važno da se bunim, da pokažem da imamo pravo da se bunimo' (*Snežana*). Naravno, krize mogu biti podsticaj za jačanje aktivističkih zajednica/mreža, ali krize deluju i kao odvratanje i odustajanje od daljeg angažmana, što se i desilo sa delom aktivistkinja.

Kršenje propisa i represivnih mera predstavlja činove legitimnog, opravdanog i pravednog otpora: *budući da je režim uveo neke od najdrastičnijih mera, nimalo opravdanih zdravstvenim/epidemiološkim razlozima već isključivo njegovim sadističkim izživljavanjem, kršenje propisa predstavljalo je čin dostojanstva i samopoštovanja:* 'Treba podržavati svako kršenje idiotskih mera' (*Gordana*); 'Kad su dozvolili da mi 65+ imamo pravo izlaska na pola sata i 600 metara oko kuće, ja sam otišla par kilometara i više sati sam ostala vani. Nepravедnim zakonom moramo da se odupremo' (*Staša*); 'Ja sam uradio jednu fenomenalnu stvar - ugasio sam televizor, nisam poštovao zabranu kretanja' (*Goran*); 'Moj otac je, zbog bolesti, već bio u karantinu. U jednom trenutku on je odlučio da prekine karantin, seo je u kola i krenuo van grada, jer više nije mogao da izdrži. Ja sam ga podržala u tome' (*Marija*); 'Ja sam baš za vreme zabrane kretanja izlazila napolje, kao čin otpora i lične pobune. Ne kažem da se nisam krila od policije, koja je špartala mojom ulicom' (*Ljilja S.*) itd.

IV O posledicama pandemije na ekonomsko-socijalnom nivou

Najveći deo aktivistkinja Mreže ŽUC-a bori se za egzistenciju, kako zbog gubitka radnog mesta (uglavnom povremenog, privremenog, u sivoj ekonomiji). Međutim, i aktivistkinje koje imaju stalno zaposlenje, suočavaju se ozbiljnim ekonomskim problemima jer su često primorane da zapostave svoje radne obaveze zbog poslova brige o drugima (deci, starima).

Premda su ekonomski problemi veoma ozbiljni, razgovor - suprotno očekivanjima - nije bio fokusiran na njima, verovatno jer su u prvim mesecima pandemije postojale neke zalihe, te će se dramatične posledice osetiti u narednom periodu. S druge strane, stanje šoka izazvano drastičnim represivnim merama i režimskom propagandom, marginalizovalo je ekonomski aspekt: „*Psihološke posledice će biti možda i teže nego ekonomske; na delu je neprestano ponižavanje...*“ (Milka).

Žene su najviše pogođene pandemijom – na javnom planu, žene su najviše zaposlene na poslovima brige (uslužne, proizvodne i obrazovne delatnosti) i bile su izložene eksploataciji, učenama i ponižavanju. Naravno, na porodičnom planu žene su najviše angažovane na poslovima brige o deci, starima. Ovde ćemo se osvrnuti na javni nivo.

Žene na prekarnim (siva ekonomija) poslovima izgubile su posao, a one koje nisu, izložene su riziku od gubitka posla: 'Ja radim u tržnom centru. Korona je udar na moju egzistenciju, jer ako prestanem da radim, automatski ostajem bez ikakvih prihoda' (*Violeta*); 'Ekonomske posledice osećam, jer ne mogu da držim časove. Ja sam lični pratilac deteta, držim privatno časove matematike i radim statističke obrade podataka, ali toga nema u ovoj situaciji jer je sve stalo. Sad imam 30% ranijih izvora prihoda. Od toga sam jedva mogla da živim i ranije' (*Anđelija*); 'Ja sam radila u Kruševcu, u pekari do početka aprila. Nisam mogla više da izdržim i dala sam otkaz. Bilo mi je muka. Dolazili su bez maski, ni ja nisam imala ništa. Pekara je uvek bila puna ljudi' (*Verica*); 'Naš predsednik opštine (Zaječar) iskoristio je koronu da ukine jedan deo robne pijace, gde je 90% žena sticalo dohodak i hranilo svoju porodicu. On je bukvalno policijski očistio taj deo pod izgovorom da je to 'izvor zaraze'. Ti ljudi su regularno plaćali zakup, dažbine. Pandemija je prošla, ukinuto je vanredno stanje, ali se oni nisu vratili na svoj posao' (*Marija*).

Aktivistkinje sa stalnim zaposlenjem, zbog smanjenja plate, jedva preživljavaju: 'Svelo se na mojih 280 eura za nas troje, mene i dva sina. Da mi nije pomoći od porodice, ne bih mogla da se prehranim (*Ivana*). Slična je situacija i sa penzionerkama koje izdržavaju nezaposlene članove porodice: 'Bilo mi je teško dva meseca da preživimo od moje penzije' (*Zarfa*); 'Ćerka ide u kupovinu, ja dajem novac' (*Svenka*).

Mnoge aktivistkinje, inače nezaposlene (novinarke, kulturne radnice...) su ostale bez redovnih prihoda, što je donekle ublažavano skromnom solidarnom podrškom ŽUC-a: 'Nezaposlena sam, samo sam dobijala skromne honorare i pomoć od ŽUC-a i to mi je značilo' (iskazi brojnih aktivistkinja).

Zbog poslova brige o starima u porodici, mnoge aktivistkinje nisu mogle da ispunjavaju radne obaveze: 'Bila sam preplavljena obavezama prema bolesnim roditeljima, obuzeta strahom za njihov život, nisam bila u mogućnosti da pratim i odgovaram na zahteve svojih radnih obaveza' (*Snežana*, prosvetna radnica); 'Kao samohrana majka nisam mogla da radim na doktoratu zbog brige oko ćerke.' (*Emilija*).

Radnice u fabrikama (tzv. investicionoj privredi) nemaju zaštitna sredstva, svakodnevno trpe ucene, otpuštanja, odmazde i ponižavanja: 'Osam žena nam je reklo da su izgubile posao u fabrici Gruner u Vlasotincu. Voze ih do fabrike kombijem, gde su pripijene jedna uz drugu. Te se žene plaše, molile su me da ne zapisujem njihova imena' (*Svetlana*); 'U Juri, fabrici kablova u Leskovcu, nisu preduzeli nikakve zaštitne mere, putovali su autobusom kao sardine. Nisu poštovali razmak između radnica/ka. Isto je i u drugim fabrikama. Tu se najviše razneo virus' (*Milka*); 'U Lebanu su neki privatni investitori dobijali subvencije od države da zaposle hiljadu ljudi. Oni zaposle po sto

ljudi, drže ih neko vreme, pa ih otpuste i prime druge. Oni imaju sto stalnih radnika! Tu je i žena i muškaraca. Što se tiče Jure u Leskovcu, posledice pandemije će se tek videti' (*Bata*).

Pandemija je izuzetno pogodila slobodne umetnice/ke: 'Morao sam da zamrznem status slobodnog umetnika da bih mogao da dobijem zdravstvenu knjižicu. U strahu smo jer nam ništa nije regulisano. Bojim se i drugih bolesti, a ne samo korone. Imao sam upalu pluća u martu' (Nikola); 'Ja nisam imala posao, radila sam honorarno. Držala sam časove umetničkog plesa, to se sa koronom ugasilo. ŽUC mi je u hrani pomagao' (Aleksandra). Neke druge slobodne profesije nisu osetile veće potrebe jer inače rade u izolaciji ('Ja radim od kuće, prevodim književnost. Prevela sam dve knjige od početka korone' (Milica); 'Inače pisanje scenarija radim u osami' (Jelena, rediteljka).

V Etika brige – od brige o drugima ka brizi o sebi; od tradicionalne rodne uloge požrtvovanosti i odricanja do internacionalističke etike solidarne brige i odgovornosti...

Da li si morala da se brineš o drugima (članovima porodice - deci, starijima)? Da li misliš da su žene podnele najveći teret pandemije i vanrednog stanja? Da li će to uticati na još teži položaj žena (retradicionalizaciju – vraćanje žena u kuće...)? Da li si imala zdravstvene probleme? – o ovom pitanju iz vodiča za razgovor aktivistkinje su opširno pričale. Ovde ćemo se osvrnuti na poslove brige o drugima na ličnom odnosno porodičnom nivou.

Po učestalosti odgovora, može se zaključiti:

Tradicionalna rodna uloga brige o drugima - društvene/rodne norme nameću ženi veću odgovornost, brigu o drugima i zadatke koji često zahtevaju krajnju požrtvovanost - žene su se najviše bavile brigom o članovima svoje porodice održavajući relativnu emocionalnu stabilnost porodice. Briga o drugima obuhvata široku lepezu obaveza – fizičku pomoć, emotivni rad, materijalnu podršku, a vidljive su ozbiljne posledice fizičkog i emocionalnog rada: 'Brinula sam o tetki i teći, kod kojih sam se preselila, pošto oni ne smeju da izlaze, išla sam u nabavku' (Anđelija).

Drastična mera zabrane kretanja za osobe 65+ predstavljala je ogromni fizički i emocionalni teret: 'Ja sam u vreme pandemije brinula o ocu, koji je inače hronični bolesnik i koji je bio zatvoren u kući mnogo pre toga' (Marija); 'Ja živim u kući sa mužem koji je 65+. On nije izlazio. Svu nabavku sam ja radila. Dolazila mi je unuka svaki dan, i o njoj sam se brinula jer sin i snaja su radili. Onda bi dolazili kod mene da ručaju' (Verica); 'Moj muž je rizičan, jer ima opstruktivni bronhitis, srčane i kičmene tegobe, a ja sam 65+' (Džana); 'Brinula sam o mami, jer je ona bila zatočenica vanrednog stanja, išla sam u nabavku za nju i za njenu drugaricu. Brinula sam se i za tatu od 83 godine, koji živi na Divčibarama (Jelena).

Digitalne škole – nastava na daljinu prelamaju se preko leđa žena: U Srbiji, kao i skoro svuda, škole su zatvorene, ali se nastava odvijala digitalno/online. U ovom periodu, koji će se verovatno nastaviti, đaci su pratili nastavu koju na mreži pripremali njihovi nastavnici/e. Međutim, roditelji su morali podučavati đake -svoju decu kod kuće. Ovu dužnost su uglavnom obavljale majke, bilo zaposlene ili nezaposlene. Pored neplaćenog, nepriznatog i nevidljivog rada u domaćinstvu, žene

su bile primorane da se bave i pedagoškim radom, takođe nevidljivim, nepriznatim i neplaćenim: 'Majke su morale da smišljaju kako da zabavljaju decu jer deca nisu navikla da tako borave u kući. Morale su i da prate online nastavu zajedno sa njima, a zbog zabrana kretanja za 65+ nije bilo ni *baka servisa*' (Anđelija).

Društveno/rodno nametnuto žrtvovanje izazivalo je ogorčenost: 'U početku sam bila malo ljuta i besna, zato što sam morala da se brinem o starom ocu' (Svetlana); 'Bila sam besna na sve redom, na sebe, na vlast, na policijski sat, na moje drugarice koje su se sakrile i plašile, na sve ljude od 65+ što su ćutali...' (Snežana J.), itd.

Neke aktivistkinje i aktivisti su imale ozbiljne zdravstvene (fizičke, psihološke) probleme: 'Meni je užasno teško palo vanredno stanje, jer spadam u grupu rizičnih koji nisu smeli nigde da izlaze. Zbog bolesti osam nedelja nisam izašla iz stana. Jako sam se brinula za svoje roditelje koji su stari, koje dugo nisam videla. Nisu ni oni mogli da izađu. Imam dete od deset godina. On je bio sa mnom u stanu' (Tanja); 'Kičma, kukovi, noge su mi pod bolovima, ruke, ramena, šake, takođe, mišići u grčevima, danonoćno. Zube i dalje stiskam...A sebi stalno ponavljam,,ja nisam bolesna, ne smem da se razbolim, nemam vremena za lekara, ne mogu da dozvolim sebi da stanem"...' (Snežana O.); 'Kada je nastupilo vanredno stanje ja sam imao potrebu da idem vani, inače slabo sam pokretan. Ja nisam mogao ništa da čitam, niti da gledam. Značilo mi je to što sam sa terapeutkinjom mogao da razgovaram jednom nedeljno po sat vremena preko skajpa' (Miloš).

Pored brige o sopstvenom zdravlju, mnoge aktivistkinje su morale da se brinu o zdravlju članova porodice:

'Ja sam grupa 65 +. Moja mama ima 89 godina a ja sa njom živim. Ja sam odlučila da sebe i nju stavim u samoizolaciju zbog njenih godina a i zato što sam preležala karcinom i spadam u rizičnu grupu. Odlučila sam da sve radim od kuće' (Nadežda); 'Od pre godinu dana imam dijabetes. Kada su krenuli ljudi da umiru, svi su imali dijabetes. Mene je onda bilo jako strah za sebe. Bila sam dosta zabrinuta i za svoju decu, koja su ostala bez posla. Majka ima 84 godine, nije izlazila iz sobe, ni na terasu, ni u dvorište. Njeno zdravstveno stanje se dramatično pogoršalo: nije pričala, niti jela. Pala je u depresiju. Korona joj je oduzela više godina života. Pre toga, imala je svoj ritam, izlazila je, šetala, radila je po kući. Sad je bila naterana da stalno razmišlja o smrti. Jako sam isto tako traumatično doživela i rat, sad sam se osećala čak gore, osećala sam veću nemoć' (Slavica).

Nisu sve aktivistkinje bile u istoj poziciji – deo njih, uglavnom one koje žive same, nisu morale da ispunjavaju brigu o drugima kao porodičnu dužnost, tako da je osećaj stida obuzimao neke aktivistkinje zbog 'privilegovanog' položaja u situaciji sveopšte ranjivosti: 'Ja živim sa sestrom. Obe smo radile. Ona je 12 godina mlađa i svaki dan je išla na posao. Bilo mi je nepristojno da ja ne radim. Ona je bila moja heroina i ja sam joj to i rekla' (Snežana J.); 'Bilo me je sramota da se požalim kad vidim kako je prodavačicama po radnjama, koje su možda najugroženije'(Staća, Ljilja S.).

Aktivisti su takođe preuzimali brigu o porodici: 'Ja imam majku koja ima 82 godine, svaki dan sam išao u nabavku šta god da joj treba od hrane i lekova' (Bata); 'Ja živim sa mamom penzionerkom u kući, ona je 'rizična' grupa, pa sam ja išao u kupovinu' (Vladimir).

Briga o drugima kao etički i politički izbor, daleko je lakše 'padala' aktivistkinjama: "Bilo mi je jako važno to što sam bila u neprestanom kontaktu sa mojim drugaricama i to što sam mogla da ih obilazim. Čujemo se svakodnevno po dva tri puta dnevno. Bilo mi je važno da odem u prodavnicu, nakupujem za njih hranu, napravim plan kada ću kod koje da idem. Osećala sam se korisno zbog toga što to radim' (Violeta).

Pandemija nasilja nad ženama tokom vanrednog stanja - prema podacima Autonomnog ženskog centra/AŽC-a, žene su prijavljivale različite oblike psihičkog nasilja, ekonomskog nasilja, tokom vanrednog stanja žene su živеле u zatočeništvu sa nasilnim partnerima/članovima porodice, a iz straha nisu smele da prijave nasilje tokom trajanja policijskog časa. O ovome su svedočile aktivistkinje koje su nastavile da pružaju podršku ženama žrtvama nasilja u porodici: 'Mi smo dolazile u kancelariju, nas šest svaki dan. Objavile smo naše mobilne telefona na FB. Onda su žene zvale, žalile su se na nasilje, glad, strah. Žena kaže da bi prijavila nasilje, ali je nasilnik u kući. Ona bi se sakrila, poslala poruku, a mi bismo je zvale da ona ne bi trošila. Ako uspe da nas pozove, može da priča, priča kao da se radi o nekoj njenoj drugarici. Za mesec dana četiri žene, koje su pobegle od nasilja u porodici, spavale su u prostorijama naše grupe. Mnoge žene su rekly da će se razvesti posle ovoga. Žene su se već vratile u najgore patrijarhalne uloge' (Svetlana).

Na delu je retradicionalizacija – povratak žena u kuće jer je 'tokom pandemije ženama je pripisana apsolutna odgovornost za kuću i porodicu, stavljen ogroman teret obaveza i one su morale da ga ponesu, bez mogućnosti izbora'0 (Snežana O.).

'Primetila sam po društvenim mrežama kako žene dele recepte. Tu se videlo to svođenje na kuvarice. Svelo se na to da žene izmišljaju recepte, smišljaju kako da zabavljaju decu' (Anđelija); 'Bila sam kuvarica, čistačica, bolničarka – sve što se od mene traži' (Verica).
Strah od nestašica hrane dovodio je do tzv. kompulzivne kupovine, stvaranja zalihe hrane: 'Praženjenje samoposluga izazvalo mi je strah' (izjava mnogih žena), što je nametalo obavezu mešenja hleba ('Uvek sam imala brašno u kući').

VI Alternative – strategije otpora na ličnom nivou

Feministička etika brige = ravnoteža brige za druge i brige za sebe

Iz razgovora i zajedničkih promišljanja iskristalisao se jasan stav: žene su razvile brojne prakse brige o sebi, izgrađivale svoja duhovna, emotivna, intelektualna utočišta; za neke je 'karantin' značio viši stepen kontrole nad vremenom i prostorom; neke od aktivistkinja su izumljivale svoje utopijske projekte u ekofeminističkom ključu – kroz bliskost sa prirodom. Umesto antropocentričkih dominantnih stavova 'čovjek je mera svih stvari' otkrivale su vrednost svih živih

bića, ritmove prirode umesto nemilosrdnog uništavanja prirodnih resursa, jednog od uzroka pandemije.

Aktivistkinje su govorile o raznim strategijama, praksama, alternativama:

'Sa Slavicom sam išla u šetnju do policijskog časa. To nam je bila rekreacija. Tamo je priroda, pevaju ptičice (*Verica*);

'U uslovima karantina danas, mnoge rečenice Roze Luksemburg iz *Pisama iz zatvora* zvuče lekovito: one o pticama i životinjama pored kojih prolazimo neprimećeno kada smo van zatvora - van karantina' (*Svenka*);

'Išla sam na brzo hodanje, radila sam vežbe svakog dana. Skinula sam jednu aplikaciju, svako jutro, nakon čaja. Srećna sam što sam to radila. Završila sam ceo ciklus, 28 dana' (*Nadežda*);

'Nekako mi je karantin promenio životni ritam na mnogim nivoima. Ja sam bila gospodarica svog vremena. Vježbala sam čak i jogu preko vibera, sa grupom mladih iz Zagreba, telefonirala i noću i danju' (*Staća*);

'Za dve godine želim da sebi stvorim uslove da budem ozbiljna proizvođačica hrane. Mene je nekako ova korona uputila na to da je zemlja jako bitna i ja uživam radeći na zemlji. Dosta mi je više države, dosta mi je institucija, dosta mi je više laganja. Ja obrađujem 33 ari zasađenih malinama. U ovoj zemlji Srbiji ne mogu da očekujem da će sistem da se promeni dok sam ja živa. Jedino mogu da promenim sebe, tako što ću da izađem iz sistema. Poljoprivreda je jedino mesto gde mi, žene, zapravo ne uzimamo nego dajemo. To je u ovim godinama počelo da mi bude jako važno. Hoću da gledam kako drvo raste, to je ono što želim' (*Marija*);

'Na kraju smo shvatile da nam je karantin prijao, bez obzira što je bilo represije. Malo smo promenile način života. Bile smo posvećene sebi. Bio je mir, tišina. Nije bilo buke po kafićima, saobraćaja. Mi smo puno šetale, nismo puno bile na internetu' (*Biljana i Nada*);

'U drugom dijelu korone kad sad vidjela da su se moji, koji su bili u drugoj državi, dobro i bez mene organizovali. Nikada u svom životu, čak ni u mladosti, nisam se više posvetila sebi...Bila sam sama u stanu. Organizovala sam sebi dan, posvetila sam se stvarima koje volim, a koje sam bila zapostavila, ne svojom voljom. Slušala sam muziku, čitala knjige, gledala filmove. Šetala sam, živim pored bistre rijeke, čistota i ljepota. Bilo je sve procvjetalo, uživala sam, mentalno sam ojačala. Imala sam razgovore i sa psihijatarkom. Ja nisam na mrežama, komunicirala sam telefonom, jedva sam čekala da sve zagrlim, prvo moje sestre, onda komšije...' (*Marta*);

'Organizovala sam online čitanje poljske književnice Olge Tokarčuk, na 37 jezika, 53 prevodioca sam sakupila. Meni je bilo super. Moj posao je inače usamljenički' (*Milica*);

'Ja sam posuđivala od moje komšinice kera da izlazim napolje...' (*Džana, Anđelija*), 'Čuvao sam mace...' (*Marko*) itd.

Feministička etika brige – emotivni i politički izbor, feministička solidarnost

I pored rodno nametnute stalne brige i požrtvavanosti unutar porodice, aktivistkinje prelaze porodične okvire brige za svoje, upražnjavaju koncept feminističke etike brige – solidarnosti u brizi, u kontekstu lokalne, regionalne, globalne ranjivosti. Suštinske vrednosti feminističke etike brige - pažljivost, odgovornost, umeće brige, osetljivost i poverenje (Selma Sevenjuisen) - aktivistkinje su pokazivale u odnosima prema drugima, kako u najbližem okruženju (komšiluku), tako i u zajednici i u ženskoj mreži: 'Brinula sam se o onima oko mene koji su plakali, bilo im je gore nego meni. Zaboravila sam na svoj strah. Ja sam ih hrabrila, zvale su me drugarice iz Srbije, međusobno smo se podržavale i hrabrile' (Suvada);

Feministička etika brige se ispoljavala kao emotivno utočište, moralni oslonac, nežna briga među drugaricama: 'Moje drugarice iz Mreže ŽUC-a, odavno su moja snaga, oslonac i život, godinama i decenijama, dokazale su to i sada, u periodu pandemije i vanrednog stanja. Podržavale su me moje drugarice (Staša, Milka, Nadica, Ljilja...), telefonskim pozivima, umetnički stilizovanim porukama, dakle nežnostima svake vrste. Naša međusobna povezanost, odgovornost i briga, kao i povezanost sa našim drugaricama u svetu, odgovornost i briga o njima, u vremenima sunovrata, kao što je ovo vreme, pokazatelji su jačine Mreže ŽUC' (Snežana O.).

Feministička etike brige i odgovornosti ispoljava se i o održavanju odnosa unutar internacionalističke aktivističke zajednice: 'Planetarno osećanje izolacije, neka vrsta saučesništva u strahu, to mi je pomagalo. Neprestano sam razgovarala sa mojim drugaricama u regiji, Italiji, Španiji, SAD, Latinskoj Americi... Globalna povezanost mi je jako važna, to je moja ljudska zajednica' (Staša) itd.

VII Socijalna distanca - mehanizam socijalne distance poprimio je, nažalost, globalni karakter unutar planetarnog karantina, a u autoritarnom režimu imao je više nego dramatične posledice – mentalne, zdravstvene, moralne. U početku se govorilo o 'fizičkoj' distanci da bi ubrzo postala kontrola, kako na nivou države tako i društva, praćena međusobnim okrivljavanjem, sumnjičenjem, cinkarenjem, pretvaranjem izolovanih žrtava u krivce. To uglavnom nije bila opravdano zdravstvenim/epidemiološkim razlozima, već je to bilo sredstvo 'disciplinovanja' građanstva, a uzrokovalao je emotivne, psihološke, etičke, političke probleme.

Fenomen 'socijalne distance' kod aktivistkinja je izazivao različite reakcije, o čemu su aktivistkinje svedočile:

Dehumanizacija, otuđenost, kako unutar porodice tako i šire društvene zajednice, opravdani a najčešće iracionalni strah od zaraze i prenošenja iste, izazivao je patnju, gubitak samopouzdanja, međusobnog poverenja: 'Nije bilo kontakata sa decom, nisu smeli da dolaze da ne bi nas zarazili. Ako dođu, došli bi u dvorište i stavljali maske. To nas je izbacivalo iz ravnoteže' (Milka); 'Unucima sam rekla da ne dolaze jer nas dve ne smemo da se zarazimo. Svom sinu sam rekla da može da dođe samo u dvorište gde smo pričali na udaljenosti' (Nadežda); 'Ni unuke ni decu ni sestru nisam viđala. Kao da nismo smeje jedna drugoj da priđemo. Samo smo se gledale. To mi je bilo najteže'

(*Mirče*); 'Majka mi je rekla da mogu da donesem namirnice, ali ne mogu da uđem. Sada me pita da li da stavi masku jer ja svašta mogu da donesem' (*Violeta*).

Otuđenost u najbližem okruženju/komšiluku: 'Kad sretnem komšinicu, ona bježi od mene, ja bježim od nje. Okrećemo glave jedni od drugih' (*Rejha*); 'Sretnem neke osobe iz komšiluka i samo mahnem rukom, ne zadržavam se, ni na odstojanju ni nikako. Pa to nije ljudski, jer je pozdravljanje i razgovor deo humanih odnosa. Dakle izostavljam i one navike koje su za mene kao ljudsko biće podrazumevane. Kao ja ponaša se ceo komšiluk. Otušeno' (*Svenka*); 'Ljudi su stavljeni u situaciju da zbog pritiska, panike, naređenja, zastrašivanja, ne smeš nikoga da pogledaš, jer ćeš umreti' (*Nada*); 'Niko nam nije ulazio u kuću, samo do kapije...' (*Snežana O.*).

VIII Militarizacija svesti – u širem okruženju (gradu i u celoj zemlji) širenje klime agresivnosti i neprijateljstva, zatvorenosti, zaziranja od drugih, od svih kao mogućih izvora zaraze – poprimio je karakteristike rata niskog intenziteta: 'Kad idem ulicom osećam da ću se srušiti, ljudi su još neprijateljskije raspoloženi jedni prema drugima. Sadističko izivljavanje, uterivanje i sejanje straha' (*Jelena*); 'Kad su nam prvi put dozvolili da izađemo, ljudi (65+) su se plašili, nisu se usudili da idu vani' (*Stiša*); 'Kad smo imali da izlazimo, nije mi se izlazilo. Pogodila me promena odnosa ljudi prema meni. Ja sam žena koja ide sa štapom. Teško se penjem i silazim. Meni su ljudi uvek pomagali. Nikada nisam morala da molim. Sada se to promenilo. Prvi put sam osetila netrpeljivost tipa šta hoće ova baba, što me je prilično pogodilo' (*Dana*); 'Divljanje režimskih medija, zastrašivanje građanki/a svim neprijateljima, a posebno koronom kao najvećim 'neprijateljem', dok su pravi probleme i 'neprijatelji' - siromaštvo, beda, nezaposlenost, kriminal - gurnuti u drugi plan...' (*Snežana O.*); 'Stvorena je i klima paranoje, stanje izrazite anksioznosti i stepena straha od drugog. Većina građana je bila na nivou pojačanog straha od drugog i nepersonalizovane mržnje. Svako je bio mogući izvor zaraze kovida 19' (*Nastasja*) itd.

Slepo prihvatanje nametnutih mera, cinkarenje/prijavljivanje, strah od odmazde za neposlušnost oslanja se na duboko ukorenjenu patrijarhalnu poslušnost i podaništvo: 'Jedna žena mi je dolazila svaki dan, ja sam se plašila da će neko da je prijavi' (*Rejha*); 'Komšije su prijavljivale starce koji izlaze iz kuće. Mi smo dovedeni u situaciju da prihvatimo sve što nam se kaže' (*Violeta, Nastasja*); 'U bankama su dobili naredbu da prijavljuju kada im dođu stariji ljudi' (*Anđa*).

Neposlušnost socijalnoj distanci lakše su izražavale žene koje žive u kućama sa dvorištem, posebno u ruralnim sredinama – radile su na njivama, družile se održavale su kontakte, a za mnoge od njih to je bila i provera snage prijateljstva...

O ovome su svedočile posebno žene sa područja Zvornika: 'Šetala sam do moje njive. Hodale smo po selu. Išla po komšiluku' (*Zarfa*); 'Išle smo na kafu jedna kod druge' (*Ismeta*); 'Ja sam radila zemlju, sijala, kosila, šta sam htjela' (*Beska*); 'Ko nije htio sa mnom, neći ni ja sa njim danas...' (*Enesa*); 'Neki naši nisu htjeli sa nama da se družje, jer mi svuda idemo, kao da mi možemo da

donesemo koronu. Ja sam se od tih ljudi distancirala, jer ako im tada nisam trebala, oni ne trebaju meni sada' (*Elvisa*).

IX Korona i rat – to je neuporedivo!

U celom svetu, tokom pandemije propaganda je pribegavala ratnim metaforama, ratnoj terminologiji (korona virus=neprijatelj itd.) u cilju stvaranja atmosfere pretnje i nebezbednosti, straha i panike. Naravno, to je imalo za cilj opravdavanje represivnih mera i kontrole građanstva.

Ženama sa područja Zvornika i Tuzle koje su prepele najteža ratna stradanja, gubitke najbližih, proterivanja tokom devedesetih, postavile smo pitanja: *Da li je (ne)umesno upoređivati koronavirus i rat? Šta vi mislite o tome koje ste preživjele pravi rat, izbeglištvo, progon? Da li je virus novi rat ili ne?*

'Rat i koronu ne možeš nikada porediti', smatra najveći broj žena i to objašnjavaju velikim razlikama (*'razlika je kao nebo i zemlja'*); u ratu (1992-95.) su im bili ubijani najbliži, prvenstveno muški srodnici, bile su proterane, izgladnjivane, primorane na izbeglištvo, i u odnosu na to koronu doživljavaju kao *'nešto normalno'* (bez straha od oskudice i proterivanja). Ipak, osećaju se ranjivim (jer je *'korona virus svuda u svijetu'*).

Iskazi žena:

*'Za vrijeme rata nisam imala ni gdje da legnem ni gdje da se operem, ni šta da jedem. Ubili mi sve. Za vrijeme korone živjela sam u kući, imam telefon, televiziju, internet, pun zamrzivač, mogla sam da šetam kud hoću, da radim šta hoću. Bilo mi je lakše, jer korona virus je bio svuda u svijetu. To nije ni uporedivo' (*Suvada*); 'Ja ne mogu uporediti, jer znam šta sam preživjela u ratu. Tada nisam znala gdje ću, bila sam trudna, nisam znala ni gdje ću da rodim. Bježala sam i od granata i od kasetnih bombi i krila se. Porodila sam se ujutro i u podne sam izašla iz bolnice. A sad je za mene ovo stanje normalno' (*Hanifa*); 'Ne mogu da poredim rat sa ovim. Bila sam trudna dva mjeseca. Mojih je sedamnaestoro pobijeno. Sad sam svaki dan sam negdje išla, a tada nisam mogla. Ne mogu rat zaboraviti nikada' (*Enesa*); 'Za mene kao da nije bila korona. Bila sam na svome, imala sam da pojedem šta sam htjela. Rat se ne može porediti sa ovim' (*Mirsada*); 'Ne mogu da poredim rat i koronu. Sjećam se da su mi uzeli sina koji je imao šesnaest godina. Odveli su ga ubili na Bijelom potoku i njegova djeca ga nikada nisu mogla upoznati' (*Ismeta*); 'Ne može se uporediti, razlika je kao nebo i zemlja. U ratu smo mnogo ljudi izgubili' (*Fatima*); 'Za mene je ovo normalno. Imamo sve živo sada, a u ratu sam bila na prvoj liniji sa djecom. Plašila sam se metka i granate' (*Hava*); 'U ratu je sve bilo neizvjesno. Sada sam išla gdje sam htjela, družila sam se' (*Fehida*); 'Rat je nešto drugo, izgubila sam svoje najmilije. Korona je drugačija. Imali smo sve, hodali smo, imali smo slobodu' (*Alma*); 'Ne mogu da poredim koronu i rat; u ratu sam izgubila svoje najmilije. Otišla sam od svoje kuće u nepoznato, nisam znala ni gdje ni kud. Ne plašim se ovoga' (*Elvisa*) itd.*

Sve što se dešavalo oko koronavirusa bio je neki vid rata, pre svega psihološkog rata; atmosfera straha i zloupotreba je uticala da se još više sećamo ratnih trauma...

'Rat je nešto sasvim drugo: granatirali su nas, gladovali smo. A sad ubijaju ljude ne mecima nego psihički. Ovo je isto neka vrsta rata' (*Šaha*); 'Ovo je bilo gore od rata zato što su preko tog virusa sav narod zatvorili. Rat me ubio skroz, ali i ovo isto tako' (*Beska*); 'Rat je jako bolan i fizički i psihički. I korona je bolna, ali mnogo manje. Džaba meni što imam kuću i da jedem i da pijem, kada sam ja u strahu. Džaba što sam ja preživjela, kada ću ja možda poludjeti. Mi rat nismo prevazišle' (*Rejha*).

Premda ova pitanja nismo postavile ženama u Srbiji, iz razgovora o drugim pitanjima, može se zaključiti da se korone i rat percipiraju kao neuporedivi događaji (*'to se nikako ne može uporediti'*), ali i kao psihološki rat: (*'ovo je teže palo nego bombardovanje'*).

X Odgovornost države, zlo/upotrebe pandemije i vanrednog stanja na političkom planu

Srbija je uvela najdrastičnije mere u regiji a verovatno i u svetu: vanredno stanje uvedeno na neustavan način mimo Narodne skupštine, bez vremenskog ograničenja, uz brutalna ograničenja ljudskih prava, ne radi sprečavanja korone već protiv slobode izražavanja i kretanja.

Brutalna izborna kampanja vodila se neprekidno pod izgovorom brige za 'naše zdravlje'...

'Najveći udar za mene je bilo uskraćivanje i ograničavanje slobode, dakle proglašenje vanrednog stanja' (*Ljilja S.*); 'Svo vreme režim je koristio pandemiju za brutalnu političku manipulaciju' (*Nastasja*); okupacija institucija-apsolutno terorisanje građankama/ima od strane predsednika države i njegove partije (*Snežana O.*); 'Najteže mi je padalo to što on (A. Vučić) drži banku dva meseca na televiziji, svo vreme vodeći predizbornu kampanju' (*Džana*).

Jedna od aktivistkinja ovako je sažela odgovornost države: *'Odgovornost je nesamerljiva, primitivna, neuka, jednostavno nema u srpskom jeziku ta reč koja može da odredi ovo stanje države'* (*Svenka*)

Senicid - kućni pritvor za 65+ u trajanju od 42 dana - najdrastičnija mera tokom vanrednog stanja

Senicid/parentocid/lapot je naziv za ono što se smatra običajem usmrćivanja roditelja, a sve/i učesnice/i razgovora ovo ocenjuju najdrastičnijom merom. Podrazumevala je apsolutnu zabranu kretanja za starije od 65 godina, od uvođenja vanrednog stanja 15. marta sve do 27. aprila, kad se dozvoljava izlazak u trajanju od 30 minuta (utorkom, petkom i nedeljom), na distanci - najviše 600 metara od kuće. Odlukom režima od 22. marta 2020, osobama 65+ dozvoljen je izlazak u kupovinu od 4-7 ujutro i to samo nedeljom! To je zapravo bio nastavak ratnog sistema konc-logora za ljude drugačijeg imena i nacije a tokom vanrednog stanja stvoreni su 'konc-logori za stare' – pripadnike/ce vlastite nacije...

Kućni pritvor za generaciju 65+ u ime 'zaštite' zdravlja – drastično ugrožavanje njihovog zdravlja; u opštem ekonomskom i socijalnom kolapsu, generacija 65+ predstavlja važan ekonomski resurs države, neophodan za stabilnost poretka a sada sveden na suvišna bića. Kućni pritvor ima i rodnu konotaciju – više je pogađao penzionerke...

'Zarobljene, starije osobe (daleko nas je više penzionerki od penzionera) u kućnom pritvoru predstavljaju čist atak na naše zdravlje. Zatvaranje nas pod izgovorom da se brinu o našem zdravlju podvala je, i to dvostruka. Naime, briga da ostanemo u životu je zapravo briga za one koje (skoro svaka) penzionerska porodica izdržava, za nezaposlene mlađe (a mnogo više je penzionerki nego penzionera u toj ulozi). Mi smo garant ekonomskog opstanka u države. Diskriminaciju prema starijim osobama praktikuju svi: mladi, političari, drugi ugroženi, ne samo u internet prostoru, nego i u javnom (u prodavnici, u autobusu, svuda)' (Svenka)

Od stigmatizacije do sankcionisanja starijih: 'Ljudi su gledali po prodavnicama ko ima sedu kosu...' (Nastasja); 'Izašla sam ispred zgrade, sa komšinicom. Obe smo 65+. Policajac nas je pitao gde ćemo, ona je rekla da šetamo, pitao koliko imamo godina. Bilo je mnogo penzionera oko kojih je on jurio i izivljavao se' (Senka); 'Tokom zabrane, odlučila sam da idem sama u radnju, jedna me žena maltretirala, rekla da to nije moja grupa i moje vreme. Ako dođete još jednom, prijaviću vas' (Svenka, Staša) itd.

'Stariji su ne samo diskriminirani već i izloženi zdravstvenom riziku jer im je bio dozvoljen odlazak u kupovinu pre zore i kako je rečeno „u vreme kada je najmanje zagađenje vazduha“ (Nastasja); 'Čini se da je to nastavak ratnog sistema konc-logora za ljude drugačijeg imena i nacije a tokom vanrednog stanja stvoreni su „konc-logori za stare“ – pripadnike/ce vlastite nacije. Stari su u ovom društvu suvišna nepotrebna bića. Oni služe jedino da spremaju ukućanima, da daju pare deci i unucima' (Staša); 'Ovakve vrste diskriminacije i terora nigde nije bilo, režim je pretio građanima/nkama „za njihovo dobro“. I to je kulminiralo brutalnom pretnjom A. Vučića krajem marta 2020.: "Dragi penzioneri, ne izlazite napolje! Ako poslušate takve predloge (opozicije) neće nam biti dovoljno ni Bežanijsko, ni Novo groblje, ni Centralno groblje, ni Lešće...Biće mala da prime sve nas“.

Kolaps zdravstvenog sistema, usled nedostatka zaštite strah zdravstvenog osoblja od korone, dovodio je do nesavesnog i nehumanog ponašanja zdravstvenih radnika/ca:

'Negovala sam svoje ostarele i bolesne roditelje. Moji roditelji su u ozbiljnim godinama, otac je bio u 87-oj godini života, majka je u 82-oj godini, oboje sa mnogim hroničnim bolestima. Sa proglašenjem pandemije, otac je počeo da kašlje, a kašalj je bio zabranjeno i zastrašujuće stanje, i za državu, i za društvo...Komunicirala sam sa doktorkama/ima Kovid 19-centra. I one/i su radile/i „na daljinu“, čak su i dijagnosticirale/i. Nisam imala fizički pristup, kao ni mnogi drugi, zdravstvenom centru. Nedelju dana pre očeve smrti, i otac i majka su dobili visoku temperaturu i legli na postelju. Pet dugih dana sam telefonskim putem molila doktorke/e Službe za kućno lečenje, Službe za hitnu pomoć, Kovid 19-centra, da dođu i pomognu mojim roditeljima. Peti dan, došao je doktor iz Službe za kućno lečenje i na kapiji se preobukao u zaštitno odelo. Prilikom pregleda mog oca, doktor, iako sa zaštitnim skafanderom, izbegavao je da ga dodirne. Sigurna

sam da je moj otac preminuo ne zbog infekcije izazvane virusom korona, već bakterijama u urinarnom traktu, koje su prodrle u njegov kardiovaskularni sistem i dovele do opšteg trovanja organizma' (*Snežana O.*); 'Poražena sam činjenicom da je medicinska struka ustuknula pred politikom. Ne mogu da verujem da je neko ko je položio Hipokratovu zakletvu ustuknuo pred politikom i da nas vređa, danas kaže jedno, sutra drugo' (*Ljilja S.*); 'Puno je ljudi umrlo od drugih bolesti, jer su bili zanemareni zbog korone. Uzaludno su zvali hitnu pomoć...' (*Milka*) itd.

Mnoge improvizovane kovid 19 bolnice, otvorene tokom vanrednog stanja, izazivale su paničan strah kod ljudi; usled nedostatka elementarnih higijenskih uslova rada, doživljavane su kao konc-logori tako da je najveća od tih bolnica, smeštena na Sajmu, prozvana 'Sajmište' – zloglasni nacistički konc-logor iz Drugog svetskog rata: 'Moj muž je pre neku noć rekao da umire, htela sam da zovem hitnu pomoć, on je ustao i bacio stolicu niz stepenište, rekao mi je da hoću da ga strpam na sajmište – Kovid 19 bolnicu' (*Sonja*) itd.

Zloupotreba religije i religijskih praznika od strane SPC i države: nakon uvođenja vanrednog stanja, a uoči pravoslavnog Uskrsa (19. april) počinje velika javna polemika u vezi sa ograničavanjem održavanja verskih skupova, posebno, pričešća u pravoslavnim crkvama: 'Država nije izričito zabranila verske obrede tokom Uskrsa, tako da smo imali pojačanu klerikalizaciju, prizore da ljudi iz iste kašičice uzimaju pričest u crkvi. Crkva nije objasnila vernicima da postoji epidemiološka opasnost' (*Vladimir, Tanja*); 'Sramotno i krivično odgovorno delovanje crkve i njenog sveštenstva u situaciji opšte ugroženosti, što za SPC nije prvi put. Međusobno su se udružili crkva i država u zajedničkom zločinačkom poduhvatu protiv sopstvenih građanki/a' (*Snežana O.*)

Kriminalizacija i kažnjavanje neposlušnih, buntovnih – navešćemo najdrastičniji primer:

Sadističko izivljavanje države nad porodicom Milivojević, čiji je sin Milimir poginuo u fabrici 'Milan Blagojević-Namenska' iz Lučana 14. jula 2017. godine od eksplozije baruta. Porodica Milovanović već duže od dve godine traži od državnih organa da rasvetle okolnosti tragedije u fabrici. Pred Osnovnim sudom u Ivanjici vodi se krivični postupak protiv odgovornih za ovaj zločin. '8. aprila policijska patrola zaustavila me je dok sam se vraćala s posla iz Čačka i moje roditelje koji su se vraćali iz malinjaka u kome su radili. Uprkos tome što su pokazali sve potrebne papire i dozvole, rekli su nam da smo napravile prekršaj Uredbe o zabrani i ograničenju kretanja. Nad mojom porodicom i nada mnom sistematski se vrši progon. Evidentno je da je u to umešan direktor Radoš Milovanović. Reč koja opisuje direktora fabrike Milovanovića (Milan Blagojević-Namenska iz Lučana) i njegove saradnike je neograničena moć, a reči koje opisuju moju porodicu i mene su tuga, bol i progon, jer samo želimo da se utvrde činjenice i okolnosti u kojima je nastradao moj brat' (*Mirjana*); 'Država – policija i pravosuđe – određuju našu prošlost, sadašnjost i budućnost...' (*Nela i Mirjana*).

XI Organizovani društveni otpor - O učešću u akcijama društvenog samoorganizovanja tokom pandemije: aplaudiranje zdravstvenim radnicima, akcija 'Bukom protiv diktature?' ('Šerpanje'), aktivistkinje i aktivisti su rekli sledeće:

Najveći broj aktivistkinja je učestvovao u akciji jer je predstavljala ne samo oslobađanje od straha, već i vidljivi kolektivni otpor, uznemiravanje režima: 'To je bio moj način da iskažem da sam protiv' (Goran); 'Imala sam potrebu da pokažem svoj revolt' (*Nastasja*); 'To nije bio nikako samo psihološki ventil, nego politička pobuna' (*Ljilja S.*); 'Ja sam lupala od prvog dana i to je mi bilo važno, i psihološki i politički. Mislim da je lupanje u šerpe uznemirilo Vučića' (*Violeta*); 'Ja sam uživala da aplaudiram zdravstvenim radnicima jer mi unuka radi u jednoj kovid 19 bolnici, a takođe sam 'šerpala' (*Marta*); 'To je bila energija koja se budila...' (*Milica*); 'Ovakve akcije su važne, kao vidljivo i odgovorno izražavanje nezadovoljstva, oslobađanja od straha, ali i vid samopoštovanja i dostojanstva' (*Snežana O.*).

Mnoge aktivistkinje su bile motivisane da učestvuju jer ih je vratilo u 'mladost' u devedesete kad je masovni bunt (1996.) uzdrmao režim S. Miloševića i doveo je do njegovog pada (2000.): 'To je mene podsetilo na proteste kada smo bili mladi' (*Aleksandra*); 'Meni je to značilo, jer sam lupala devedesetih' (*Džana*); 'Mene je potresao momenat kada su krenule šerpe. Ja sam se rasplakala, jer smo moja mama i ja lupale šerpe 1996. kada sam imala jedanaest godina' (*Emilija*).

Akcija 'šerpanja' je bila masovnija u većim gradovima, u stambenim zgradama, ali su aktivisti/kinje pravile 'buku' i u manjim mestima, podstičući druge, ali to su činile najčešće same: 'Ljudi su najviše učestvovali u 'buci' u stambenim naseljima, u velikim zgradama, ali i u dvorištima, na terasama' (*Bata*); 'Ja živim u predgrađu gde nije bilo ničega. Ja sam išla po dvorištu i ulici i lupala sam o šerpu. Komšije su mislili da sam luda, ali meni to ne smeta. Pištala sam sa svih strana dvorišta. To je bio čin pobune, možda jedini mogući u tom trenutku' (*Snežana J.*); 'Mi smo izlazili na ulicu, komšije su se zatvarale da nas ne vide. To je bio čin solidarnosti. Ako se čuje šerpanje iz zgrada, dobro je da se čuje i iz kuća' (*Marija*) itd.

U akciji 'buke' žene su bile masovnije i hrabrije: 'Videlo se da su žene hrabrije, više su učestvovala' smatraju Anđa i Svetlana ('Učestvovalo je samo par žena u zgradi a muškarci su me prijavili policiji zato što sam pravila 'buku'. Rekli su mi je da je to protivzakonito i da ja nemam pravo da to radim. Ja sam da radim šta hoću...' (*Svetlana*).

Potencijal ovakvih akcija je beznačajan, ne mogu da generišu kolektivni otpor protiv režima – smatra deo aktivista/kinja: 'Meni se to zgadilo i dosadilo mi je, jer ne vidim da na taj način možemo da se izborimo sa ovim zlom' (*Vladimir*); 'Meni je to smešno, besmisleno, glupo' (*Nikola, Vesna, Marko, Miloš*); 'Lupanje mi nije nikakav čin oslobađanja nego frustriranja' (*Slavica*).

Deo aktivista/kinja je izrazio nepoverenje i sumnju u akciju, smatraju da se radi o manipulaciji i politikanstvu: 'Za ovu vrstu akcija uvek imam zadržku jer ne znam da li su stvarno samoorganizovanje, ili neko stoji iza toga, a onda ko, sa kojom namerom, u šta hoće da pretvori

tu dobit od samoorganizovanja, sumnja je osnovno stanje' (*Svenka*); 'Smeta mi taj vid politikanstva, nervirali su me ljudi koji su lupali' (*Tanja*) itd.

Umesto zaključaka – naučene lekcije...

Od početka pandemije kovid-19 uspostavile smo razne vidove uzajamne podrške i solidarnosti u okviru Mreže ŽUC-a. Tokom zajedničkog promišljanja (aktivistkinje jezgra Mreže ŽUC-a) o raznim aspektima pandemije i vanrednog stanja, došlo se do dragocenih nalaza:

O aktivizmu i izazovima aktivizma:

- *Aktivizam je direktna komunikacija, prostor zajedničkog neposrednog promišljanja i to ne može i ne sme biti zamenjeno otuđenom digitalnom komunikacijom – odaziv je bio veći od očekivanog;*
- *Solidarnost* među aktivistkinjama i aktivistima Mreže ŽUC-a odvijala se na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou; uzajamna podrška i razmena ojačala je kako odnose poverenje i prijateljstva tako i političke (feminističko-antimilitarističke) principe;
- *Kritičko preispitivanje aktivističkog, posebno feminističkog angažmana, zbog opasnosti od depolitizacije feminizma ili 'NVO uhljebljenja';*
- *Pobuna je pravo, a krize i potresi još snažnije nameću aktivističku 'obavezu' da se reaguje, a kršenje propisa i represivnih mera predstavlja činove legitimnog, opravdanog i pravednog otpora itd.*

O posledicama pandemije na ekonomsko-socijalnom nivou:

- *Stanje šoka izazvano drastičnim represivnim merama i režimskom propagandom, marginalizovalo je ekonomski aspekt - suprotno očekivanjima, razgovor je manje bio fokusiran na ova pitanja, verovatno jer su u prvim mesecima pandemije postojale neke zalihe, te će se dramatične posledice osetiti u narednom periodu;*
- *Žene su najviše pogođene pandemijom – žene su najviše zaposlene na poslovima brige (uslužne, proizvodne i obrazovne delatnosti), gde su izložene eksploataciji i ponižavanju; veliki broj žena na prekarnim (siva ekonomija) poslovima izgubio je posao, a one koje nisu, izložene su riziku od gubitka posla; radnice/i u fabrikama na jugu Srbije nalaze se u najtežem položaju (Jura itd.) nemaju zaštitna sredstva, svakodnevno trpe ucene, otpuštanja, odmazde i ponižavanja; aktivistkinje sa stalnim zaposlenjem, zbog smanjenja plate, jedva preživljavaju; mnoge aktivistkinje, inače nezaposlene (novinarke, umetnice, radnice...) su ostale bez redovnih prihoda; zbog poslova brige o starima u porodici, mnoge aktivistkinje nisu mogle da ispunjavaju radne obaveze itd.*

Etika brige - poslovi brige o drugima na ličnom, porodičnom nivou:

- *Tradicionalna rodna uloga brige o drugima* - žene su se najviše bavile brigom o članovima svoje porodice (fizička pomoć, emotivni rad, materijalna podrška...) održavajući relativnu emocionalnu stabilnost porodice; drastična mera zabrane kretanja za osobe 65+ predstavljala je ogromni fizički i emocionalni teret; pored nevidljivog, neplaćenog, nepriznatog fizičkom i emocionalnom radu u domaćinstvu, žene su bile primorane da obavljaju i pedagoški rad, takođe nevidljiv i nepriznat i neplaćen (digitalna nastava); društveno/rodno nametnuto žrtvovanje praćeno je ozbiljnim zdravstvenim posledicama;
- *Nisu sve aktivistkinje bile u istoj poziciji* – deo njih, uglavnom one koje žive same, nisu morale da ispunjavaju brigu o drugima kao porodičnu dužnost; briga o drugima kao etički i politički izbor, daleko je lakše 'padala' aktivistkinjama;
- *Pandemija nasilja nad ženama tokom vanrednog stanja* - žene su prijavljivale različite oblike psihičkog i ekonomskog nasilja, a tokom vanrednog stanja žene koje su živеле u zatočeništvu sa nasilnim partnerima/članovima porodice iz straha nisu smele da prijave nasilje tokom trajanja policijskog časa;
- *Retradicionalizacija – povratak žena u kuće* - 'Tokom pandemije ženama je pripisana apsolutna odgovornost za kuću i porodicu, stavljen im je ogroman teret obaveza i one su morale da ga ponesu, bez mogućnosti izbora' (*Snežana O.*).

Alternative – strategije otpora na ličnom nivou; feministička etika brige = ravnoteža brige o drugima i brige o sebi: žene su razvile brojne prakse brige o sebi, izgrađivale svoja duhovna, emotivna i intelektualna utočišta; za neke je 'karantin' bio viši stupanj kontrole nad vremenom i prostorom; neke od aktivistkinja su izumljivale svoje utopijske projekte u ekofeminističkom ključu – bliskost sa prirodom i u prirodi. Umesto antropocentričkih dominantnih stavova 'čovjek je mera svih stvari' otkrivale su lepotu ritmova prirode umesto nemilosrdnog uništavanja prirodnih resursa koje je jedan od uzroka pandemije. Aktivistkinje upražnjavaju koncept feminističke etike brige – etički princip solidarnosti u brizi i globalnoj ranjivosti; feministička etike brige i odgovornosti ispoljavala se i o održavanju odnosa unutar internacionalističke ženske mirovne zajednice.

Tokom zajedničkog promišljanja (FDK) o raznim aspektima pandemije aktivistkinje su takođe upozorile na krajnje pogubne učinke represivnih mera režima:

Socijalna distanca - mehanizam socijalne distance imao je dramatične mentalne, zdravstvene, moralne i političke posledice; društvena kontrola na nivou države i društva, praćena je međusobnim okrivljavanjem, sumnjičenjem, cinkarenjem, pretvaranjem izolovanih žrtava u

krivce. To uglavnom nije bila opravdano zdravstvenim/epidemiološkim razlozima, već se pretvorilo u vid 'disciplinovanja' građanstva, a uzrokovalo je emotivne, psihološke, etičke, političke probleme.

Militarizacija svesti – u širem okruženju (gradu, celoj zemlji...) drastično je povećala klimu agresivnosti i neprijateljstva, zatvorenosti, zaziranja od drugih, kao mogućih izvora zaraze itd. Militarizacija se ispoljavala i kao slepo prihvatanje nametnutih mera, strah od odmazde za 'neposlušnost'. Međutim, mnoge žene su izražavale neposlušnost socijalnoj distanci, s tim da je lakše bilo ženama koje žive u kućama sa dvorištem, posebno u ruralnim sredinama.

Korona i rat – žene sa područja Zvornika i Tuzle koje su prepele najteža ratna stradanja, gubitke najbližih, proterivanja tokom devedesetih, smatraju da 'rat i koronu ne možeš nikada porediti', jer u ratu (1992-95.) su im bili ubijani najbliži, prvenstveno muški srodnici, bile su proterane, izgladnjivane, primorane na izbeglištvo, i u odnosu na to koronu doživljavaju kao 'nešto normalno', ali se osećaju se ranjivim jer je 'korona virus svuda u svijetu'. Deo žena smatra da 'sve što se dešavalo oko koronavirusa bio je neki vid rata, pre svega psihološkog rata; atmosfera straha i zloupotreba je uticala da se još više sjećamo ratnih trauma' itd.

Odgovornost države, zloupotrebe pandemije i vanrednog stanja na političkom planu – navedene su najdrastičnije pojave:

- *Senicid - kućni pritvor* - za osobe 65+ u trajanju od 42 dana; drastično ugrožavanje njihovog zdravlja; stigmatizacije i sankcionisanja starijih;
- *Kolaps zdravstvenog sistema* - strah zdravstvenog osoblja od korone (najviše usled nedostatka zaštite) dovodio je do nesavesnog i nehumanog ponašanja zdravstvenih radnika/ca; mnoge improvizovane kovid 19 bolnice, otvorene tokom vanrednog stanja, izazivale su paničan strah kod ljudi, i usled nedostatka elementarnih higijenskih uslova rada, doživljavane su kao konc-logori;
- *Zloupotreba religije* i religijskih praznika od strane SPC i države – zdravstvena opasnost i politička opasnost u vidu jačanja klerikalizacije;
- *Kriminalizacija i kažnjavanje neposlušnih, buntovnih građanki i građana* - sadističko izživljavanje režima itd.

Organizovani društveni otpor – u antirežimskim akcijama ('Buka protiv diktature') - najveći broj aktivistkinja je učestvovao u akciji jer su predstavljale ne samo oslobađanje od straha, već i vidljivi kolektivni otpor, uznemiravanje režima; akcije su bile masovnije u većim gradovima, u stambenim zgradama, ali su aktivisti/kinje pravile 'buku' i u manjim mestima, podstičući druge; u akciji 'buke'

žene su bile masovnije i hrabrije; potencijal ovakvih akcija je beznačajan, ne mogu da generišu kolektivni otpor protiv režima – smatra deo aktivista/kinja; deo aktivista/kinja je izrazio nepoverenje i sumnju u akciju, smatrajući da se radi o manipulaciji i politikanstvu.

(Izveštaj je predstavljen na sastanku Mreže Žena u crnom, septembar 2020. a integralni izveštaj Staše Zajović na srpskom i engleskom jeziku možete naći na sajtu ŽUC-a)